

Het Maarschalkerweerdorgel in de Utrechtse Kathedraal van Ste. Catharina

---

door Paul Houdijk

De orgelmakerij 'Maarschalkerweerd & Zoon'

Michael Maarschalkerweerd (1838-1915) had het orgelmakersvak geleerd van zijn vader Pieter (1812-1888), die op zijn beurt dit vak weer had geleerd als meesterknecht bij de beroemde orgelbouwer Jonathan Bätz. Tezamen met Christiaan Stulting richtte Pieter Maarschalkerweerd in 1840 een eigen orgelmakerij op onder de firmanaam 'Stulting & Maarschalkerweerd'. Het bedrijf bouwde vrij kleine orgels, nog in klassieke stijl naar de Hollandse traditie, zoals overgeleverd door Bätz. Helaas is van hun werk vrijwel niets meer in oorspronkelijke staat bewaard gebleven. Sommige van hun instrumenten werden later door Michael Maarschalkerweerd met een klavier uitgebreid. Een voorbeeld hiervan is het, zij het later nog gewijzigde, orgel in de R.K. parochiekerk te Houten uit 1845. In 1848 trekt Christiaan Stulting zich terug, zodat de firma ophoudt te bestaan. Daarna voert Pieter Maarschalkerweerd het bedrijf alleen verder. Uit de periode die volgt noemen we de nog bestaande orgels in de

*Hendrik Andriessen aan de oorspronkelijke Maarschalkerweerd-speeltafel van het orgel in de Kathedraal te Utrecht.
(Welwillend ter beschikking gesteld door dhr. Hans de Gilde, Grasse (Fr.), voormalig dirigent van de Utrechtse Kathedraal).*

R.K. parochiekerk te Rumpt van 1863 en de R.K. parochiekerk te Muiden van 1864. Het is mogelijk dat zoon Michael aan deze orgels reeds heeft meegewerkt. In elk geval wordt het orgelmakersbedrijf vanaf 1865 gevoerd onder de firma naam 'Maarschalckerweerd & Zoon'.

Het eerste belangrijke orgel van Michael Maarschalckerweerd is dat uit 1872 in de St. Dominicuskerk te Utrecht. Thans bevindt het zich in gewijzigde staat en in een nieuwe kast in de St. Laurentiuskerk te Bilthoven. Het was een voor die tijd voor Nederland opvallend modern instrument met een vrijstaande speeltafel. De orgels die volgen, Schiedam St. Jan de Doper 1875 en Leiden Harteburgkerk 1877, lijken weer meer traditioneel van opzet (hoofdwerk, bovenwerk, vrij pedaal en de klaviatuur voor in het midden). Doch ook in deze instrumenten zijn reeds overblazende fluiten 8, 4 en 2 en een Frans romantisch geïnspireerde intonatie toegepast.

Gedurende de periode die volgt worden invloeden uit de Franse en Duitse orgelbouw steeds manifester. Belangrijke voorbeelden zijn: Sneek R.K. St. Martinus 1891, Delft St. Jozef 1893 en Amsterdam Concertgebouw 1891. Deze instrumenten beschikken over een vrijstaande speeltafel met combinatietreden, Barkermachine, een crescendokast, Frans geïntoneerde grondstemmen en tongwerken, nieuwe registers als *voix céleste* en overblazende fluiten.

In zijn latere jaren zou Michael Maarschalckerweerd over gaan tot de toepassing van de rein pneumatische tractuur naar het systeem Weigle. Belangwekkend voorbeeld hiervan is het gerestaureerde grote orgel in de R.K. Onze Lieve Vrouwe Kerk te Zwolle uit 1896, dat tevens over een rolzwever beschikt. Uit deze laatste periode stammen voorts ondermeer de gerestaureerde orgels in de St. Lambertuskerk te Rotterdam-Kralingen uit 1900, de Paters Augustijnenkerk te Eindhoven uit 1906, de St. Nicolaasbasiliek te IJsselstein uit 1908 en het nog niet gerestaureerde orgel in de Utrechtse kathedraal uit 1903.

Het orgel in de Utrechtse kathedraal

Het orgelmakersbedrijf 'Maarschalckerweerd & Zoon' was gevestigd aan de Zuylenstraat nr. 14. Dit pand, inmiddels verbouwd tot appartementen, bestaat nog steeds. Vanuit de achterdeur is het slechts enkele passen gaans naar de kathedraal waar Michael Maarschalckerweerd koorzanger was en soms ook als organist fungeerde. In 1877 had hij voor deze kerk een klein koororgel gebouwd. Dit stond opgesteld op de jubé, een neogotisch, in 14e eeuwse stijl ontworpen, houten oxaal dat dienst deed als afscheiding tussen koor en schip. Tijdens de jongste restauratie van de kerk, in de jaren '60, werd deze jubé naar de westwand verplaatst. Bij deze gelegen-

heid is het koororgeltje verdwenen. Naar verluidt bevindt het zich thans in de Eglise St. George te Trappe bij Parijs (1).

Het huidige grote orgel werd in 1903 opgeleverd door Michael Maarschalckerweerd en was een geschenk van de Utrechtse katholieke burgerij ter gelegenheid van het gouden feest van de in 1853 herstelde bisschoppelijke hiërarchie in Nederland, zoals in het Latijn op de orgelkast staat te lezen. Het instrument staat opgesteld op de koorzolder in de westuitbreiding van het gebouw, die in 1899 was gerealiseerd naar een ontwerp van de architect Alfred Tepe. Het ontwerp van de kast in de breedte is van F.W. Mengelberg, de vader van de beroemde dirigent, en sluit precies aan bij het fraaie glas in lood-raam van H. Geuer. In het midden van het front prijkt het beeld van paus St. Gregorius de Grote. Hij is de patroonheilige van het in 1869 opgerichte kathedrale koor Gregorius Magnus, alsmede van de kerkmuziek in het algemeen. Naar hem is de oude kerkzang het Gregoriaans genoemd.

Al met al vormt de gehele westwand van de kerk een monumentaal voorbeeld van de samenwerking van een aantal Utrechtse kunstenaars, verenigd in het St. Bernulphusgilde (2). Dit gilde was, eveneens in 1869, opgericht door G.W. van Heukelum, destijds als kapelaan aan de kathedraal verbonden, en stelde zich ten doel de bevordering van de katholieke kerkelijke kunst.

Het oorspronkelijk bestek van het orgel is tot op heden nog niet gevonden en zal als verloren moeten worden beschouwd. Wel zijn ontwerptekeningen bewaard gebleven. Voor gegevens zullen we ons in hoofdzaak moeten baseren op een artikel in het Gregoriusblad van 1903 ter gelegenheid van de ingebruikname door J.A.S. van Schaik, adviseur bij de bouw, enkele brieven van H. Andriessen en J. Elbertse en een artikel in de Utrechtse krant *Het Centrum* van april 1940 door een zekere J.W. (het is niet met zekerheid vast te stellen of dit Johan Wagenaar is geweest). Het orgel bevat een hoofdwerk, een nevenwerk in crescendokast en een vrij pedaal. Het heeft een vrijstaande speeltafel en de tractuur is rein pneumatisch naar het systeem Weigle. Bij de oplevering in 1903 was het orgel nog niet geheel voltooid. Een aantal registers zou nog worden geplaatst in de jaren die volgden. Wanneer dit precies is gebeurd is niet bekend. De oorspronkelijke dispositie luidde:

Hoofdmantuaal I:

Registers geplaatst in 1903: bourdon 16', prestant 8', violon 8', fluit harmoniek 8', oktaaf 4', mixtuur II-III sterk, trompet 8'. Registers geplaatst na 1903: prestant 16', bourdon 8', roerfluit 4', gemshoorn 4', kwint 3', oktaaf 2', cornet 5' sterk (3).

Nevenmanuaal II (in crescendokast) Registers geplaatst in 1903: gamba 8', holpijp 8', quintadeen 8', fluit octaviante 4' (van hout!), dulciaan 8'.

Registers geplaatst na 1903: vioolprestant 8', *voix céleste* 8', violine 4', fagot-hobo 8'.

Pedaal:

Registers geplaatst in 1903: subbas 16', oktaaf 8'.

Registers geplaatst na 1903: contrabas 16', cello 8', basuin 16', tuba 8'.

Koppelingen: Pedaal + I, Pedaal + II, I + II.

Manuaalomvang: C t/m f''',

pedaalomvang: C t/m d'

Zoals de meeste andere verraadt ook dit Maarschalckerweerdorgel invloeden uit de Franse en Duitse orgelromantiek. De klank is over het algemeen breed dragend en mild, maar niet luid. Dit kan te maken hebben met het feit dat deze kathedraal het bolwerk was van het Caecilianisme van de Regensburgse School. Binnen deze dominante stroming in de katholieke kerkmuziek gedurende de tweede helft van de 19e eeuw gold als opvatting dat het orgel altijd ondergeschikt moest blijven aan de zang die zij moest ondersteunen. In dit verband is het interessant dat Van Schaik in zijn artikel niet spreekt over een zwelkast of crescendokast, maar van een nevenwerk in echokast!

In 1934 werd Hendrik Andriessen benoemd als organist/dirigent van deze kathedraal. Aan deze componist wordt dit jaar op tal van plaatsen in Nederland ruime aandacht besteed vanwege de viering van zijn honderdste geboortjaar. Op zijn instigatie werd het orgel in 1939/40 enigszins uitgebreid. De registers van het nevenwerk werden verdeeld over twee klavieren, terwijl daarbij een kwintfluit en een terts werden toegevoegd. De manuaalomvang werd vergroot t/m g''' en de pedaalomvang t/m f'. Dit maakte de plaatsing van een nieuwe speeltafel noodzakelijk (overigens een kwalitatief uitstekend produkt van Laukhuff dat op enkele mankementen na nog steeds naar behoren functioneert). Jammer genoeg is de oude speeltafel niet behouden gebleven (4). Sindsdien luidt de dispositie:

Pedaal en Manuaal I ongewijzigd gebleven (zie boven).

Manuaal II:

vioolprestant 8', quintadeen 8', fluit octaviante 4', kwintfluit 2 2/3', terts 1 3/5', basson-hobo 8'.

Manuaal III:

gamba 8', *voix céleste* 8', holpijp 8', violine 4', dulciaan 8'.

Koppelingen: I + II, I + III, II + III,

Pedaal + I, Pedaal + II, Pedaal + III, I + III 16.

1 vrije combinatie, 5 vaste combinaties, generaal crescendo, automatisch pedaal, tongen af.

Het resultaat was een in wezen nog altijd tweeklaviers orgel met een drieklaviers speeltafel. In de decennia die volgden verslechterde de toestand van het instrument totdat in 1973 het hoofdwerk en het, vanuit de kerk gezien, rechterpedaal weer werden opgeknapt. Het overige gedeelte bevindt zich nog altijd in slechte staat. De windvoorziening is niet in orde en in de windladen komen lekkages voor. Bovendien lijden veel pijpvoeten aan tinpest. Als gevolg van dit alles kan het orgel momenteel niet volledig tot zijn recht komen. Een restauratie is dringend noodzakelijk. Desondanks is het nog altijd mogelijk te overtuigen met het fraaie, religieus mystieke en poëtische karakter van dit bijzondere instrument, mits op de juiste wijze bespeeld en geregistreerd. Het is daarbij van wezenlijk belang de complementaire functies van de registers goed te doorgronden.

Hendrik Andriessen aan de nieuwe speeltafel in de Utrechtse Kathedraal, 1949.
(Foto welwillend ter beschikking gesteld door drs Ton van Eck, Voorburg.)

Tot slot wil ik nog een indicatie geven van literatuur die op dit orgel goed vertolkt kan worden.

- orgelkoralen van Bach, Brahms en Reger.
- orgelwerken van Duitse Caecilianisten als M. Brosig en E. Steele e.a.
- kleinere werken van Belgische en Franse componisten als J.N. Lemmens, L.J.A. Lefébure-Wélie, C. Franck (pièces postumes), A. Guilmant, L. Vierne (24 pièces en style libre, enkele pièces de Fantaisie), maar ook minder bekende meesters als C. Loret en Ch.A. Chauvet e.a.
- de intermezzi van Hendrik Andriessen zijn voor dit orgel geschreven.

Voetnoten:

- (1) Aldus Drs J.J. van der Harst in Feestboek 115 jaar koormuziek in de kathedraal, 10 jaar kathedrale koor Utrecht, Utrecht 1984 pag. 74.
- (2) A.J. Looijenga, de Utrechtse school in de neo-gotiek, de voorgeschiedenis en het St. Bernulphusgilde, Rijksuniversiteit Leiden 1991.
- (3) Opmerkelijk is dat Van Schaik in zijn artikel geen melding maakt van de wel degelijk aanwezige prestant 16' en gemshoorn 4'.
- (4) Wel zijn over de oude speeltafel gegevens bewaard gebleven, alsmede gegevens over de ombouw van het orgel, waarvan ik kennis heb kunnen nemen uit brieven van H. Andriessen en J. Elbertse in het bezit van H. Elbertse en Dr T. van Eck, waarvoor dank.

Mr drs Paul Houdijk,
is tweede organist kathedraal Ste. Catharina te Utrecht, en
landelijk voorzitter van de Katholieke
Dirigenten- en Organisten Vereni-
ging KDOV.

31 Oct. 67

Klaas Schippers,

Dank u zeer voor
de toezending van
"De Orgelvriend". Ik heb
van de inhoud met alle
belangstelling kennis
genomen. Beste groet,
ook aan uw broer,

Hendrik Andriessen

Met hartelijke dank voor uw
gelukwensen op mijn 75te
verjaardag.

Hendrik Andriessen

Aan Klaas Schippers geadresseerde dankbetuigingen van Hendrik Andriessen